

ZAMBİYA

Chipata Cuma Mescidi – Zambiya

berlik yapacak, modern eğitimle donanmış nesiller yetiştirmeyi hedefleyen eğitim kurumları da vardır. Bunların başında Chipata'daki Congololo adını taşıyan okul gelir; benzeri okullar ülkenin diğer yerlerinde de açılmaktadır.

Yabancı asıllı müslümanlar arasında en kalabalık grubu Hint asıllılar teşkil etmektedir. Ülkedeki Hintlilerin yaklaşık % 30'u müslümandır. Bu oran, genelde Bombay ile Ahmedâbâd arasındaki bölgelerden gelen müslümanların yerleştiği Lusaka, Copperbelt ve Chipata'daki Hintliler arasında % 95'e ulaşmaktadır. Bunlar Hanefî mezhebine mensup olup ekserisi Gucerât dilini konuşur. Zambiya'daki Afrika kökenli müslümanların çoğu ülkenin kuzeyinde Mporokoso'da yaşamaktadır. Lusaka, Chipata ve Kitwe'de çok sayıda Kur'an mektebi vardır. Daha üst seviyede İslâm eğitimi almak isteyen gençler buradan Hindistan'a gönderilir. Ahmediyye Cemaati de 1972'de bir vakıf kurarak başlattığı faaliyetlerini devam ettirmektedir. Zambiya'da müslümanları Zambiya Yüksek İslâm Konseyi temsil etmektedir. Konseyin başkanı müslüman toplumun oylarıyla seçilir, halen başkanlığı Salahubeen Suzyo Zimba yürütmektedir. Zambiya'da İslâmî faaliyetlerde dernekler önemli bir yer tutar. Lusaka'daki Makeni İslâm Merkezi, Kabwe Müslüman Derneği ve Zambiya İslâm Konseyi bunların başında gelir. 20-21 Ekim 2008 tarihinde İslâm Kalkınma Bankası ile Zambiya Bankası'nın ortaklaşa düzenlediği bir toplantıda ortaklık imkânları ve kalkınma projeleri üzerinde çalışma yapılmıştır. Zambiya'da İslâmiyet son yıllarda giderek yayılmaktadır. 2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre nüfusun % 87'sini hıristiyanlar, yaklaşık % 1'ini müslümanlar, geriye kalanları çeşitli dinlere mensup vatandaşların meydana getirdiği açıklanmıştır.

tır. Günümüzde ise resmî kurumlar müslümanların oranını % 1 ile % 5 arasında gösterir. Ancak müslüman derneklerinin temsilcileri bu oranın % 11 ile % 20 arasında olduğunu söylemektedir. Ülkedeki hıristiyanlar arasında Katolik ve Protestan oranı birbirine yakındır. Zambiya'da yoğun bir misyonerlik faaliyeti yürütülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. M. Cuoq, *Les musulmans en Afrique*, Paris 1975, s. 483-484; R. W. July, *Histoire des peuples d'Afrique noire* (trc. P. Adodo v.dğr.), [baskı yeri yok] 1977 (Editions Galignat), III, 99-108; Seyyid Abdülmecid Bekir, *el-Ekalliyâtü'l-müslime fi İfrîkiyye*, Mekke 1405/1985, s. 172-179; Edward A. Alpers, "East Central Africa", *The History of Islam in Africa* (ed. N. Levtzion – R. L. Pouwels), Athens 2000, s. 302, 317; S. D. Taylor, *Culture and Customs of Zambia*, Westport 2006, s. 35-36; Mohamed Amra, "Islam in Southern Africa: A Historical Perspective", *Proceeding of the International Symposium on Islamic Civilisation in Eastern Africa* (ed. Abdu B. K. Kasozi – Sadık Ünay), İstanbul 2006, s. 113-114; Felix J. Phiri, "Islam in Post-colonial Zambia", *One Zambia, Many Histories Towards a History of Post-colonial Zambia* (ed. J.-B. Gewald v.dğr.), Leiden 2008, s. 164-186; a.mlf., "The Impact of Global Islam on Local Islam in Zambia", *Encounter, Document for Muslim-Christian Understanding*, sy. 333: Rome 2008, s. 1-14; Ian Henderson, "The Origins of Nationalism in East and Central Africa: The Zambian Case", *J Afr. H.*, XI/4 (1970), s. 591-603; Moshe Terdman, "Conversion to Islam in Zambia", *Islam in Africa Newsletter*, II/4, Herzliya / İsrail 2007, s. 14-18; "Zambiyâ", *Mevsû'atü's-siyâse* (haz. Abdülvehhâb el-Keyyâli v.dğr.), Beyrut 1993, III, 25-30; Abdürrâif Rahbân, "Zambiyâ", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 232-235.

AHMET KAVAS

ZAN
(الظن)

Sözlükte "kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmak, itham etmek" anlamlarındaki **zan** (**zann**) masdarından isim olup hem "yakının zıddı, kuşku, kesinleşmemiş kanaat" hem de "ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi" mânasına gelir. Zan kökünden türeyen birçok kelime zannın bu iki temel anlamını yansıtır. Meselâ "bir şeyin bilinme noktası" ve "bir şey hakkındaki bilginin potansiyel kaynağı" anlamındaki **mazinne**, kelimenin "yakın" anlamı ile, "töhmetsiz / itham" mânasındaki **zanne** ve sanık anlamındaki **zanîn** ise aynı kökün "şek" anlamı ile ilişkilidir. Yine içerisinde su bulunup bulunmadığı bilinen kuyuya ve çok suizanda bulunan kişiye **zanûn** denilmesi de zannın bu ikinci anlamına dayanır (*Lisânü'l-Arab*, "znn" md.;

İbn Sîde, XI, 11; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, s. 147). Râgıb el-İsfahânî zannı "bir emâreden hâsıl olan kanaat" şeklinde tanımladıktan sonra emârenin güçlü olmasının son noktada ilme götüreceğini, zayıf olmasının ise vehim sınırını aşamayacağını belirtir (*el-Müfredât*, "znn" md.). Cüveynî'ye göre zan, "birini diğerinden daha güçlü saymakla birlikte her iki durumu da mümkün görme" anlamına gelir (Mahallî, s. 101). Tehânevî ise lügat yönünden zan ile vehim arasında hemen hemen fark olmadığını söyler (*Keşşâf*, II, 939). Zannın "doğruluğu kuşkulu bilgi, kanaat, şek" ve "kesin olduğu kabul edilen bilgi, yakın" şeklindeki iki ayrı anlamına bütün ilgili kaynaklarda işaret edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de yirmi kadar âyette zan, elliye yakın yerde türevleri geçmektedir. Bu âyetlerin çoğunda zan "vehim, kuruntu", bazılarında "bilgi, yakinen bilme, inanma", bazılarında ise "kesin olmayan kanaat, kuşku, tahmin, beklenti" mânalarını içerir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "znn" md.). İbnü'l-Cevzî, Kur'an'da zan kelimesinin şek, yakın, töhmet, husbân (tahmin), kizb (yalan) karşılığında kullanıldığını belirtmiş ve bunlardan her biri için örnekler vermiştir (*Nüzhetü'l-a'yün*, s. 425-426). Ancak bu anlamları kelimenin iki temel anlamı içerisinde değerlendirmek mümkündür. Meselâ, "Allah'a kavuşacaklarını zannedenler derler ki ..." (el-Bakara 2/249) âyetinde zan kelimesi müfessirlere göre "yakın" anlamında kullanılmıştır; dolayısıyla âyetin mânası, "Allah'a kavuşacaklarını bilenler ve bundan şüphesi olmayanlar derler ki ..." şeklindedir (Zemahşerî, I, 476). Zan kavramı hadislerde de benzer anlamlarda sıkça geçer (Wensinck, *el-Mu'cem*, "znn" md.). Bazı hadislerde zannın isabet ve hata ihtimali taşıdığı ifade edilirken bazılarında zandan kaçınmanın öğütlenmesi zannın sözü edilen iki anlamı bakımından değerlendirilmiştir. "Kulum benim hakkımda nasıl bir zan sahibi ise ben öyleyim" anlamındaki kutsî hadiste (Buhârî, "Tevhîd", 15) zan kelimesinin yakın anlamında olduğu belirtilmektedir. "Zandan kaçın, çünkü zan sözün en yalanıdır" hadisinde geçen (Buhârî, "Ferâiz", 1) zannın "şek" mânasında kullanıldığını söyleyenler olduğu gibi buradaki zandan maksadın suizan olduğunu söyleyenler de vardır (*Lisânü'l-Arab*, "znn" md.).

Felsefe. Zan kavramı mantık, felsefe, kelâm, usûl-i fikh gibi alanlarda terim olarak genelde "tercihe yakın olan (râcih), ancak aksi de mümkün görülen kanaat, görüş, hüküm; bir şeye aksini de müm-

kün görerek inanmak" şeklinde açıklanır (Tehânevî, II, 939; Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şisrî, I, 94-96). Bu tanımlarda "râ-cih" ve ona benzer anlamlar içeren kavramların özellikle zikredilmesi zannı şüphe ve vehimden ayırmayı, zanla ulaşılan hükmün kesinlik taşımadığını vurgulamayı; aksinin de mümkün olduğuna işaret edilmesi ise zannı ilim ve yakından ayırmayı amaçlar. Nitekim Kindî, İslâm kültüründe ilk felsefe terimleri sözlüğü olarak bilinen *Fî Hudûdî'l-eşyâ ve rûsûmihâ* başlıklı risâlesinde zannı "bir şeyin dış görünüşüne bakarak hüküm verme" diye tanımlar (*Resâ'il*, I, 171). Başta Bâkîllânî olmak üzere birçok âlimin benimsediği bir tanıma göre delille ulaşılan hükme ilim, emâreyle ulaşılan zan veya zann-ı gâlib denir (Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şisrî, I, 66-70, 86). Cürcânî zannın hem yakın hem şek için kullanıldığını söylerse de (*et-Ta'rîfât*, "zan" md.) bu açıklama zannın sözlük anlamı için geçerli olup dinî ve akîl ilimlerdeki terim anlamıyla zan şekten farklıdır; zira şekte bir konuda kanaat oluşmadığı halde zanda kesin olmamakla birlikte belli bir kanaat ve tasdik vardır. Nitekim İbn Sînâ doğrulukla yanlışlık arasında kararsız kalmanın zan değil şek olduğunu (*el-Burhân*, s. 191), İbn Rüşd de zannın daima bir tasdikle gerçekleştiğini belirtir (*Risâletü'n-nefs*, s. 76). Ancak İbn Sînâ yakının dışındaki bilgilerden çoğunun zan olduğunu ve zanna her zaman az çok şüphe karıştığını söyler (*Kitâbü's-Şifâ: Topikler*, s. 4-5). Fahreddin er-Râzî, kesin olmayan bir hükümde alternatiflerden hangisinin doğru olduğuna ilişkin tereddüdün mevcudiyetinden söz ederek bu tereddüdün eşit derecede bulunmasına şek, tercihe uygun görülene zan, görülme-yene vehim denildiğini belirtir (*el-Maḥşûl*, I, 101-103). Zannın bir tarafında ilim, diğer tarafında cehil vardır; doğruluk yönünden ilme en yakın olan tasdiğe, yani daha çok ve daha güçlü emârelerle desteklenen zanna zann-ı gâlib adı verilir (Tehânevî, II, 939).

Sözlük anlamından ve kaynaklardaki bilgilerden anlaşıldığına göre zanna en yakın kavram şektir. Nitekim bazı fakihler zannı şek kabilinden sayarak, "doğruluğu ve yanlışlığı eşit derecede mümkün görülen veya biri diğerine tercih edilebilen hüküm" diye tanımlamışlardır. Ancak fukahânın çoğunluğu ile mantık, felsefe ve kelâm âlimleri zannı bu tanımın yalnız ikinci şıkkı için kullanırlar. Buna göre zanda -kesin olmasa da- bir tercih ve tasdik söz konusudur. Kelâmcılara göre şek, biri diğerinden daha güçlü olmayan iki hük-

mün de doğru olabileceğini düşünmek, zan ise ikisi de ihtimal dahilinde bulunan iki hükümden birini doğruya daha yakın görmektir; ikinci derecede görülene vehim denir. Zannın ilgili olduğu diğer bir kavram da ilimdir. İbn Sînâ'ya göre ilimle zan arasındaki temel fark hükmün doğruluğundan emin olup olmama durumudur. Bu durumlar ancak düşünerek ulaşılan bilgilerde, dolayısıyla tasdiklerde geçerli olup sadece tasdik edilmiş konularda ilimle zan kavramları arasında bir mukayese ve münasebetten söz edilebilir. Tasdik edilmiş bilgi bir şeyin şöyle olduğuna kanaat getirmektir; ancak her bilgi yakın derecesinde olamaz; çünkü yakın bir şeyin hiçbir zaman aksi düşünülemez derecede öyle olduğuna inanmak, zan ise aksini de mümkün görmektir; dolayısıyla her zanda bir bilgisizlik vardır. Eğer verilen hüküm olay veya nesnenin gerçekliğine aykırı ise bu hüküm ilmin karşıtı anlamında cehildir. Hükmün konusundaki devamlılık sürecine bağlı olarak ilimde sürekli veya geçici bir zorunluluk varken zan belli bir sistem taşımayan mümkün ve değişken durumlarla ilgilidir. Sonuçta kuşatıcı tanımıyla zan "aksinin de mümkün olduğu ihtimalini kabul ederek bir şeyin öyle olduğuna inanmak" demektir. Hükmün zihindeki kuruluşuna ve bilginin nesnel konusuna bağlı sebeplerden dolayı ilim zandan farklıdır. Bir insan bir konuda ilim, başka bir konuda zan sahibi olabildiği gibi aynı ilke ve öncüllerden hareket eden iki kişiden biri ilme, diğeri zanna ulaşabilir; böylece bir kimse, bu öncüller ve onların sonucundan doğru bir görüş çıkarıp onun değişmeyeceğini düşünürken başka biri aynı öncüllerden yine doğru görüşe ulaşmakla birlikte onun değişebilir olduğuna inanır. Bunların ilkinde ilim, ikincisinde zan denir. Çünkü zannın aksine hükmü değiştiren yeni bir veri ortaya çıkmadığı sürece ilimde sabit, değişmez kanaat vardır. Her ne kadar bir konuda bilgi veya zan sahibi olmak mümkünse de bir kişinin zihninde aynı anda ve aynı konuda ilimle zan birleşmez; ancak belli bir zamanda zanna sahip olan kimse daha sonra aynı konuda yeni delillerle ilme ulaşabileceği gibi bunun aksi de mümkündür (*el-Burhân*, s. 188-191; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, s. 275). Başka düşünürler de zanda doğruluk derecesinin artabileceğini, bir haberin tevâtür derecesine çıkması örneğinde olduğu gibi, başlangıçta zan seviyesindeki bir bilginin gittikçe güçlenerek son noktada zannın kesin bilgiye dönüşebileceğini belirtirler (meselâ bk. Gazzâlî,

Mihakkû'n-naẓar, s. 100; Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî, I, 206).

Zannın doğruya yakınlık derecesine göre iki türünden söz edilir. Eğer zanla verilen hüküm, hükmün konusu olan nesne veya olayın gerçekliğine uygunsa, diğer bir ifadeyle bir bilgi aslında kişinin inandığı şekilde doğru olmakla birlikte inanan onun aksini de ihtimal dahilinde görüyorsa buna "mutlak zann-ı sâdik, zann-ı hak" veya -hükmün doğruluğu konusunda zan sahibinin kesin bilgisi olmadığından- "basit bilgisizlikle karışık zann-ı sâdik" denir. Bir kimsenin aslında doğru olan tarafı da ihtimal dahilinde görmekle birlikte asılsız olan yöne temayülü daha ağır basıyorsa bu şekildeki kanaate "zann-ı kâzib" adı verilir (İbn Sînâ, *el-Burhân*, s. 189).

Ahlâk. Zan kavramının bazı hadislerde olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanılması dikkate alınarak İslâm ahlâk kültüründe bir kimsenin kesin bilgisi olmamakla birlikte başka biri hakkında iyi kanaat beslemesine "hüs-n-i zan", kötü düşünce ve kanaate sahip olmasına "sû-i zan" denilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu terkipler yer almamakla birlikte zan kavramı bir kimseye ilgili iyi veya kötü kanaat beslemeyi ifade edecek şekilde geçer. Meselâ İfk Hadisesi'ne dair bir âyette (en-Nûr 24/12) müminlerin birbirleri hakkında iyi zanda bulunmaları gerektiği bildirilmiş, Fetih sûresinin 6 ve 12. âyetlerinde inkârcıların Hz. Peygamber ve müminlerin âkibetine dair bozuk niyetleri ve beklentileri için "kötü zan" (zannu's-sev') ifadesi kullanılmıştır. Hucurât sûresinin 10-12. âyetlerinde müminlerin kardeş olduğuna vurgu yapılarak kardeşlikle bağdaşmayan davranışlar çerçevesinde, "Zannın çoğundan sakınınız, çünkü bazı zanlar günahtır" buyrulur. İslâm âlimlerinin genel yorumuna göre burada bilhassa suizan yasaklanmış ve dolaylı olarak bir kimse hakkında -aksini gösteren açık deliller olmadıkça- hüs-nüzanda bulunmak gerektiğine, zira suizannın ahlâkî ve insanî zararlara yol açacağına dikkat çekilmiş, kural olarak dışarıdan bakıldığında iyi görülen bir kimse hakkında kötü zan beslemenin haram olduğu kabul edilmiştir (Taberî, XI, 393-394; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 152). Bazı hadis mecmualarında "hüs-nü-z-zan" başlığı altında konuya dair hadisler yer alır (Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 13; "Edeb", 81; Dârimî, "Rikâk", 22). Bir hadiste zandan sakınılması gerektiği, çünkü zannın en büyük yalan olduğu bildirilir (Buhârî, "Veşâyâ", 8; "Edeb", 57, 58; Müslim, "Birr", 28). Hadis şârihleri, burada gerçeğe uymayan veya kötü sonuçlar doğuran

zannın kastedildiğini belirtirler. Buna karşılık Hz. Peygamber'in münafık olduklarını bildiği iki kişi hakkında, "Falan ve falanın dinimiz hakkında bir şey bildiğini zannetmiyorum" şeklindeki ifadesi delil gösterilerek bazı durumlarda işin aslını yeterince araştırdıktan sonra bilgiye dayalı zanda bulunmanın câiz olduğu, kötülüğü ve günahkârlığı ortada olan kimselerle ilgili olumsuz kanaat beslemekte sakınca bulunmadığı belirtilmiştir (Kurtubî, XVI, 331-332; Bedreddin el-Aynî, V, 443; X, 496-497, 501-502). Gazzâlî'ye göre suizan kalp ile giybettir ve bu dil ile yapılan giybetten farksızdır; kötü söz gibi kötü zan da haramdır. İnsanların iç dünyalarındaki gizli hallerini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini söyleyen Gazzâlî, iyiyi yorulması mümkün olmayan kötülük kanıtları ortada görülmedikçe hiç kimse hakkında açıkça bilinen ve görülen gerçeklerin ötesinde kötü kanaat beslenemeyeceğini, aksine davranışın şeytana uyma anlamına geleceğini belirtir (*İhyâ*, III, 150-151). Çünkü hüsnüzan Allah'ın, suizan şeytanın telkinidir. Suizan şeytanın insanı saptırmak için ruhuna nüfuz ettiği kapılardan biridir. Bu sebeple hem şeytanın suizan kışkırtmasından hem de kötülerin töhmetinden sakınmak gerekir. Kötülerin içi kirli olduğundan herkeste kusur arar, başkalarını da kendileri gibi kötü görürler. Sonuçta mümin mâzur görür, münafık kusur arar (a.g.e., III, 36). Aynı düşünceden hareketle sırf şüphe ve zanna dayanarak insanlar hakkında gizli soruşturma yapılamayacağı belirtilir. Buna karşılık zann-ı gâlib oluşturacak derecede açık emârelerin bulunması, güvenilir kişilerden ihbar gelmesi gibi durumlarda konuyu iyice araştırıp açığa çıkarmaya cevaz verilmiştir (Mâverdî, s. 313-314; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 325; III, 151).

İslâmî kaynaklarda kulun ilâhî af ve merhamet konusunda iyimser düşünmesi "Allah hakkında hüsnüzan besleme" diye ifade edilir. Bir kutsî hadiste, "Ben kulumun zannının yanındayım; benim hakkımda dilediği şekilde zanda bulunabilir" buyurulmuştur (Buhârî, "Tevhîd", 15, 35; Müslim, "Zikir", 2, 19). Farklı bir rivayette bu hadisin ikinci cümlesi, "Kulum benden hayır beklerse onu görür, şer beklerse onu görür" şeklinde geçer (*Müsned*, II, 391). Genellikle bu hadis, Allah hakkında hüsnü-zanda bulunmanın ve O'nun rahmetinden ümit kesmemenin gerekliliğine delil gösterilir (İbn Hacer, XXVIII, 163). Gazzâlî'ye göre ümitle amel etmek korkuyla amel etmekten daha üstündür; çünkü ümidin temelinde sevgi vardır ve sevgiyle yapılan

ibadet Allah katında daha makbuldür. Nitekim bu hususta hüsnüzanı teşvik eden öğütler vardır. "Ölmek üzere olan herkes mutlaka Allah hakkında hüsnüzan taşıyarak ölür" meâlindeki hadiste (Müslim, "Cennet", 81, 82; *Müsned*, III, 293) buna işaret edilmiştir (*İhyâ*, IV, 144-145). İbn Ebü'd-Dünyâ *Hüsnü'z-zan billâhi 'azze ve celle (te'âlâ)* başlıklı eserinde (nşr. Muhlis Muhammed, Riyad 1406/1986) konuya dair 150 hadisi toplamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 939-940; *Müsned*, II, 391; III, 293; Kindî, *Resâ'il*, I, 171; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, Beyrut 1412/1992, XI, 393-394; Bâkullânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd* (nşr. Abdülhamîd b. Ali Ebü Züneyd), Beyrut 1413/1993, I, 222; İbn Sînâ, *el-Burhân* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1966, s. 188-191; a.mlf., *Kitâbü's-Sifâ: Topikler-Cedel* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2008, s. 4-5; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Beyrut 1405/1985, s. 313-314; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-âzam* (nşr. Mustafa Hicâzî - Abdülazîz Berhâm), Kahire 1419/1998, XI, 11; Ebü İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1408/1988, I, 150; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 325; III, 36, 150-153; IV, 144-145, 270; a.mlf., *Mihakkü'n-nazar* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 100; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 476; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, *el-Beşâ'irü'n-Naşiriyye fi 'ilmi'l-manîk* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1993, s. 274-275; Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, *el-Mu'teber fi'l-Hikme* (nşr. Şerefeddin Yalıtıkaya - Süleyman Nedvî), Haydarâbâd 1357, I, 206; İbn Rüşd, *Risâletü'n-nefs* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Beyrut 1994, s. 76; a.mlf., *Telhîşu Kitâbi'l-Burhân (Şerhu'l-Burhân li-Aristû)* içinde, nşr. Abdurrahman Bedevî), Küveyt 1405/1984, s. 114-116; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhêtü'l-a'yün*, s. 425-426; Fahreddin er-Râzî, *el-Mağşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Riyad 1399/1979, I, 101-103, 106; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Kahire 1387/1968, III, 48, 76; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 331-332; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr*, Beyrut 1987, s. 147; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XXVIII, 163; Bedreddin el-Aynî, *Ümde-tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 443; X, 496-497, 501-502; Mahallî, *Şerhu'l-Varakât fi usûli'l-fikh* (nşr. Hüsâmeddin b. Mûsâ Afâne), Riyad 1421/2001, s. 101; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, V, 75; Sa'd b. Nâsir b. Abdülazîz eş-Şisrî, *el-Ka'f ve'z-zan 'inde'l-uşûliyyin*, Riyad 1418/1997, I, 66-70, 73, 86, 94-99, 101-103, 117.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ FIKIH. Fıkıh ve fıkıh usulünde zan, "bir şeyin mahiyeti konusunda mümkün durumlardan birinin ağır basmasıyla oluşan subjektif kanaat" anlamında sıkça kullanılmıştır. İslâmî ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi fıkıh literatüründe de bir kanaatin gerçeğe uygunluk ve doğruluk düzeyi genellikle ilim, zan, şek, vehim şeklinde sıralanır; bunlara yakın ve mârifeti de ilâve edenler vardır. Şek, zan, vehim-farklı düzeylerde de olsa- bir şeyi tam ola-

rak bilememe, ne olduğuna kesin karar verememe durumunu ifade eder ve çoğunlukla birbirleriyle bağlantılı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre şek bir şeyi bilme konusunda doğru ve yanlış ihtimallerin eşitliği, zan ihtimallerden birinin ağır basması ve bunun tercih edilmesidir. Zeynüddin İbn Nüceym, akla daha yakın olan (râcih) tarafı "ekberü'r-re'y ve gâlibü'z-zan" olarak niteler. Vehim ise iki veya daha fazla mümkün durum arasından zayıf kalan cihetin doğru sanılıp tercih edilmesidir. İbn Nüceym ekberü'r-re'y ve gâlibü'z-zannın fukahaya nezdinde muteber olduğunu, Lâmi-şî'nin de bu görüşü benimsediğini belirttikten sonra şu değerlendirmede bulunur: "Fukahaya göre zan mahiyeti itibarıyla şek kabilindedir. Çünkü onlar, varlık ve yokluk ihtimallerinin eşit olması veya bu ihtimallerden birinin ağır basması durumunu dikkate almadan zan terimiyle bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki tereddüt durumunu kastetmişlerdir" (*el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 82).

Zanna İtibarın Meşruiyeti. Akaid konularında zannın muteber olmadığı hususunda İslâm âlimleri arasında görüş birliği vardır. Fıkıhın amelî konularında ise zannın muteber kabul edildiği, bu konulardaki zann-ı gâlibin yakın mesabesinde sayılması gerektiği İslâm âlimlerince yaygın kabul görmüştür. Fukahaya göre hakikate vâkif olunamayan, gerçekte ne olduğu bilinmeyen konularda zan yakın hükmündedir ve yakın gibi değerlendirilir. Şemsüleimme es-Serahsî zannın yakın hükmünde sayılmasının daha çok ibadetlerle, helâl-haram, evlenme-boşanma gibi ihtiyatlı olmayı gerektiren konularla ilgili olduğunu söyler. Hakikati bilinmeyen konularda zannın yakın gibi değerlendirilmesi anlayış Ehl-i sünnet âlimleriyle Mu'tezile ulemâsının çoğunluğuna aittir; bazı Mu'tezilîler'le Şîa ve Zâhiriyye âlimleri bu anlayışa katılmaz. Mu'tezile ile Sünnî fıkıh mezhepleri, genel olarak hakkında doğrudan düzenleme bulunmayan fikhî / ictihâdî konularda zannı muteber kabul etmiştir. İctihâdî konularda zannın muteber sayılması, o konularda rölativizme ve bir anlamda çoğulculuğa kapı aralama anlamına gelmektedir. Hakkında kesin delil bulunmayan konularda kişinin doğruyu bulmakla sorumlu tutulamayacağı konusunda görüş birliği bulunmakla birlikte farklı zannlara dayanan farklı görüşlerin hepsinin doğru ve isabetli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Bazı usul âlimleri bu görüşlerin hepsinin doğru ve isabetli olacağını, yani ictihâdî bir meselede